

УДК 343.1

Т. В. Блащук*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**(Національний університет "Острозька академія")*

ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Договірні відносини є основою господарської діяльності. Правове регулювання таких відносин здійснюється з допомогою різноманітних правових форм, що відрізняються за рівнем та способом закріплення. Відтак, з метою забезпечення стабільності договірних відносин, є необхідність дослідження джерел правового регулювання таких відносин.

Теоретико-правовий аналіз джерел правового регулювання договірних відносин здійснюється вітчизняними науковцями лише фрагментарно, здебільшого в контексті дослідження того чи іншого цивільно-правового договору, в тому числі в роботах О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, І. І. Зазуляка, О. С. Іоффе, В. П. Мозоліна, О. Є. Харитонова та інших вчених [1; 2]. Окрім того, теорія права досліджує джерела правового регулювання, проте без зв'язку із договірними відносинами. У цій сфері основу складають роботи таких вчених як С. В. Бобровник, С. С. Алексеев, Н. Л. Грант, С. Л. Зивс, В. В. Лазарев, П. М. Рабинович, О. Ф. Скакун, В. Н. Хропанюк та інших [3; 4; 5; 8; 10].

© Блащук Т. В., 2013

© Національний університет "Острозька академія", 2013

Аналіз стану розробки проблеми свідчить про те, що недостатньо дослідженим є питання щодо визначення джерел правового регулювання договірних відносин загалом та ролі договору у правовому регулюванні. Це обумовлено різними факторами, в тому числі тим, що постійні інтеграційні процеси до міжнародних співтовариств змушують Україну коректувати її внутрішнє законодавство відповідно до міжнародних вимог, проте дані заходи часто є непослідовними або незавершеними, тому можна спостерігати багато неузгодженостей у матеріальному та процесуальному праві України.

Метою цієї статті є здійснення теоретико-правового аналізу джерел правового регулювання договірних відносин.

У юридичному словнику правове регулювання визначається як державна форма впливу на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою норм права та інших юридичних засобів. За допомогою правового регулювання встановлюються межі правомірної поведінки учасників суспільного життя, їх права та обов'язки, гарантії реалізації прав та обов'язків, визначаються заходи юридичної відповідальності за правопорушення, процесуальні основи їх застосування. [5, с. 622]

В юридичній літературі по-різному визначають поняття правового регулювання та механізму його здійснення. [6, с. 435-436; 8, с. 341; 9, с. 256, 269]

Найбільш важливими при цьому є вказівка на те, що правове регулювання є вплив держави на суспільні відносини [9, с. 256], що такий вплив має на меті впорядкувати суспільні (в даному випадку договірні) відносини у відповідності до суспільних потреб [10, с. 145], а також те, що впорядкування суспільних відносин здійснюється з допомогою певних юридичних засобів.

▪ Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект / Т. В. Блашук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13btvtpa.pdf>.

Сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання, являє собою механізм правового регулювання. Питання щодо механізму правового регулювання договірних відносин залишимо поза межами цього дослідження, натомість визначимо його джерела.

Поняття "джерела права" розглядається в літературі в двох аспектах: у широкому – як причини та закономірності утворення або генезу (походження); [11, с. 7; 6, с. 132] у вузькому – як спосіб закріплення і існування норм права або, як визначає С. Л. Зивс, – "як зовнішню форму об'єктивізації правової норми" [12, с. 9].

Як зазначалось, правове регулювання має на меті впорядкувати суспільні відносини, проте при цьому самі суспільні відносини здійснюють безпосередній вплив на такий процес. Відтак, в науці, залежно від того, як саме дані відносини впливають на виникнення права, всі джерела права поділяють на три основні групи [9, с. 312].

До першої групи відносять ті суспільні відносини, що вже склалися, зміст яких складають взаємні права та обов'язки сторін і яким держава лише надає юридичної форми. Прикладом таких суспільних (договірних) відносин є відносини купівлі-продажу або міни, які виникають у найдавніші часи, а щодо міни, то вона виникає ще до появи держави та права, а відтак, держава згодом закріплює у праві ті варіанти поведінки, що склалися у суспільстві.

До другої групи відносять ті джерела права, у яких держава закріплює або визнає відносини, які ще повністю не склалися, тим самим активно сприяючи їх розвитку. В Україні прикладом таких відносин є відносини лізингу, а також застава (іпотека), які стали активно розвиватись в Україні після прийняття відповідних законів. Так, після прийняття 16

▪ Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект / Т. В. Блашук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13btvtpa.pdf>.

грудня 1997р. Верховною Радою України Закону України "Про лізинг" [13], відносини лізингу набули нових форм. Такий нормативний акт, хоча й не позбавлений недоліків, дозволив господарюючим суб'єктам отримати можливість використовувати основні фонди у найбільш прийнятний для них спосіб.

Нарешті, третю групу складають відносини, безпосередньою основою виникнення яких стає юридична практика. Прикладом таких договірних відносин є нові договори пайової участі у будівництві, які і до сьогодні не мають належного нормативного регулювання.

Таким чином, джерелом права (в широкому значенні слова) є суспільні відносини, об'єктивна необхідність врегулювати які виникає у суспільному житті та усвідомлюється законодавцем і втілюється у правотворчості.

Окрім поняття "джерело права", вітчизняна наука використовує термін "форма права". Одні автори називають нормативно-правові акти, звичай тощо формами права, інші – джерелами права. Слід погодитися з думкою тих авторів, які вважають можливим використання як одного поняття, так і іншого [7, с. 123-124]. "Об'єктивованій в документальному виді акт правотворчості, – зазначає С. С. Алексєєв, – є юридичним джерелом відповідних юридичних норм і одночасно формою їх юридично офіційного буття, існування" [10, с. 233].

При цьому слід звернути увагу на те, в якому аспекті використовуємо поняття джерела правового регулювання. Поняття "джерело права" може бути використане для позначення як причин виникнення (витоків), так і способів закріплення норми права, тоді як поняття "форма права" може бути використане лише у вузькому розумінні, для позначення актів правотворчості.

Дискусійним є питання щодо можливості визнання цивільно-правового договору в якості джерела правового регулювання договірних відносин.

В теорії права, в залежності від того, які засоби врегулювання суспільних відносин використовуються, розрізняють нормативне (загальне) та індивідуальне регулювання. Нормативним є впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове використання за наявності передбачених ними обставин. Тобто, обсяг суспільних відносин, на які поширюється нормативне правове регулювання, є кількісно невизначеним. Навпаки, індивідуальне регулювання – це впорядкування поведінки людей за допомогою актів застосування права, тобто індивідуальних рішень, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію, одне правовідношення, визначені суб'єкти. Перше – покликане забезпечити єдиний порядок і стабільність регулювання, а друге – спрямоване на врахування конкретної обстановки, своєрідність певної юридичної ситуації. Деякі індивідуальні акти, що не підлягають багаторазовому застосуванню, виконуються або тривалий час (наприклад, договір управління майном), або одноразово наприклад, договір купівлі-продажу).

Взаємозв'язок нормативного та індивідуального регулювання проявляється в тому, що індивідуальне правове регулювання засноване на нормативному і по суті є застосуванням загальних правових норм у конкретній правовій ситуації, тобто виробленні індивідуальних норм на основі загальних норм.

При цьому, нормативне регулювання використовує різні способи закріплення норм права. В кожній правовій системі на всіх етапах розвитку такі процеси обумовлюються особливостями суб'єктів правотворчості, а

▪ Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект / Т. В. Блашук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13btvtpa.pdf>.

також способами закріплення та існування норм права. В залежності від способу закріплення та існування норм права виділяються наступні види джерел права: правовий звичай; судовий прецедент; нормативно-правовий акт; нормативний договір; загальні принципи права; правова ідеологія (правосвідомість) [6, с. 132; 7, с. 7; 8, с. 184].

Договірні відносини регулюються кожним із вказаних джерел права. При цьому, їх застосування у договірних відносинах має певні особливості.

Зважаючи на особливості вітчизняної правової системи, основним джерелом правового регулювання договірних відносин є нормативно-правовий акт. Нормативно-правові акти, що регулюють договірні відносини, у більшості своїй є частиною цивільного законодавства. Основу цивільного законодавства становить Конституція України, а також Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., що вступив у силу з 1 січня 2004 р. [14].

Поряд із Цивільним кодексом джерелами правового регулювання договірних відносин є також інші закони та кодифіковані акти. У ряді випадків Цивільний кодекс сам указує, які закони підлягають застосуванню до відповідних правовідносин. Наприклад, відповідно до п. 3 ст. 698 Цивільного Кодексу до відносин за договором роздрібної купівлі-продажу за участю покупця-фізичної особи, не врегульованих Цивільним кодексом, застосовуються законодавство про захист прав споживачів. Насамперед, мається на увазі Закон України "Про захист прав споживачів" в редакції від 2006 р. та інші. Окрім того, до джерел правового регулювання відносяться Земельний кодекс України, який містить норми що регулюють оренду земельних ділянок, Господарський кодекс, що

▪ Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект / Т. В. Блашук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13btvtpa.pdf>.

встановлює особливості договірних відносин у сфері господарювання, а також Повітряний кодекс, Кодекс торговельного мореплавства та інші.

Джерелом договірного права є і міжнародні договори. Однак для визнання за міжнародним договором правової природи джерела права потрібно, щоб згоду на його обов'язковість було надано Верховною Радою України. При цьому він має вищу юридичну силу, порівняно з законами України, тобто якщо в чинному міжнародному договорі, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, то застосовуються правила відповідного міжнародного договору. Україна, як і багато інших держав, що приймають активну участь у міжнародному торговельному обороті, є учасником Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, прийнятої на конференції у Відні 10 березня – 11 квітня 1980 р. (далі – Віденська конвенція). Віденська конвенція набрала сили на території України Указом ПВР УРСР Про приєднання УРСР до Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 23 серпня 1989 р. Згідно із Законом від 12 вересня 1991 р. "Про правонаступництво України" (ст. 7), а також відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р., яка набула чинності для України 6 листопада 1996 р., в Україні застосовуються положення даної конвенції.

Одним із джерел правового регулювання договірних відносин є звичаї ділового обороту. Так, звичаєм, що зафіксований у відповідному документі, є Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, підготовлені Міжнародною торговою палатою у 1953 р. (далі – Правила Інкотермс), що на сьогодні діють у редакції від 2010 р. Такі звичаєві норми використовуються при укладанні суб'єктами підприємницької діяльності

▪ Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект / Т. В. Блашук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13btvtpa.pdf>.

України всіх форм власності договорів, у тому числі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), предметом яких є товари.

Окрім того, в силу загального дозволу сторони договору можуть керуватися звичаями ділового обороту в загальному порядку, а саме – у тих випадках, коли відповідна умова договору не визначена імперативною нормою, домовленістю сторін або диспозитивною нормою.

Не зважаючи на те, що індивідуальне правове регулювання засноване на нормативному регулюванні, проте, в окремих випадках, наприклад при наявності прогалин у законодавстві, воно може мати самостійне значення. Актом індивідуального правового регулювання є цивільно-правовий договір, що укладається конкретними особами для врегулювання договірних відносин. При цьому договір, як документ, що містить договірні норми, є не лише актом індивідуального правового регулювання, але й джерелом права.

Відповідно до ст. 6 Цивільного кодексу України сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами, а також можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Переважна більшість цивільно-правових норм, які визначають умови договорів, має диспозитивний характер, тобто сторони в договорі можуть відступити від положень закону і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Суть і значення цивільно-правового договору в конкретних правовідносинах найбільш яскраво відображаються у його змісті, яким визначається і зміст самого правовідношення. Зміст договору – це сукупність умов (пунктів), визначених на розсуд сторін і погоджених

▪ Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект / Т. В. Блашук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13btvtpa.pdf>.

ними, та умов, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Питання застосування договірних норм становлять науково-практичний інтерес як для загальної теорії права, так і для цивільного права, зокрема, інституту застосування цивільного законодавства. На сьогодні питання застосування аналогії розглядається і щодо застосування аналогії у сфері регулювання договірних відносин, проте це виходить за межі даного дослідження.

Підсумовуючи сказане, правове регулювання договірних відносин можна визначити як вплив держави та суб'єктів договірних відносин з допомогою певних юридичних засобів на договірні відносини з метою їх впорядкування у відповідності до потреб суспільства загалом та конкретних суб'єктів зокрема.

Правове регулювання договірних відносин поділяється на нормативне (загальне) та індивідуальне регулювання. Джерелами нормативного (загального) регулювання є нормативно-правовий акт, правовий звичай, судовий прецедент, нормативний договір, а також загальні принципи права. Джерелом індивідуального регулювання є конкретний цивільно-правовий договір, зміст якого становлять сукупність умов, визначених на розсуд сторін і погоджених ними.

Список використаних джерел

1. Дзера О. В. Зобов'язальне право / За ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком-Інтер, 1998. – 912 с.
2. Бобровник С. В. Проблеми теорії держави і права. Курс лекцій / С. В. Бобровник. – К.: КУП, 2004. – 120 с.

3. Зозуляк І. І. Розвиток уявлень про істотні умови договору / І. І. Зозуляк // Форум права. – 2007. – № 3. – С.136-141: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/ejournals/FP/2007-3/07ziiiud.pdf>
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник / П. М. Рабінович. – Х.: Консум, 2002. – 160 с.
6. Юридичний словник / За ред. Б. М. Бабія, Ф. Т. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – К: Гол. ред. Української Радянської енциклопедії, 1983. – 871 с.
7. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х т. / Под ред. проф. М. И. Марченко.– М.: Изд-во "Зерцало", 2000. – Том 2: Теория права. – 640 с.
8. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права: Учебник для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М.: Спартак, 2000. – 511 с.
9. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / В. Н. Хропанюк. – М.: ИКФ Омега-Л; Интерстиль, 2003. – 382 с.
10. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фактов / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – 2-е изд., с изм. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2003. – 616 с.
11. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 220 с.
12. Грант Н. Л. Источники права / Н. Л. Грант // Юрист. – 1998. – № 9. – С. 6-12.

13. Зивс С. Л. Источники права / С. Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – 240 с.
14. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 № 723/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16. – Ст. 68.
15. Цивільний кодекс України: Кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

Блащук Т. В.

Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект

В статті здійснюється теоретико-правовий аналіз джерел правового регулювання договірних відносин при нормативному та індивідуальному регулюванні, а також дається визначення поняття правового регулювання договірних відносин, спираючись на аналіз поглядів теоретиків права та сучасне цивільне законодавство

Ключові слова: договір, джерело права, правове регулювання, нормативний акт, індивідуальне регулювання

Блащук Т. В.

Источники правового регулирования договорных отношений: теоретико-правовой аспект

В статье осуществляется теоретико-правовой анализ источников правового регулирования договорных отношений при нормативном и индивидуальном регулировании, а также дается определение понятия правового регулирования договорных отношений, опираясь на анализ взглядов теоретиков права и современное гражданское законодательство

Ключевые слова: договор, источник права, правовое регулирование, нормативный акт, индивидуальное регулирование

Blaschuk T. V.

Sources of legal regulation of contractual relations: theoretical and legal aspects

The paper is the theoretical and legal analysis of the sources of legal regulation of contractual relations, the norm and individual regulation and defines the concept of legal regulation of contractual relations, based on the analysis of the views of theorists of law and modern civil law

Key words: contract, a source of law, regulation, regulation, individual regulation